

Perényi Péter sírköve

dobták olvasatlanul. Később, 2008-ban a Tiszáninneni Református Egyházkerületől újabb jelentős összegű támogatást kaptak a régészeti munkák folytatására, ám a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat olyan tarifákat szabott meg munkadíjként, amelyeket aránytalanul tartottak, és nem is tudtak teljesíteni maradéktalanul.

A történet tehát keserves, és a közben eltelt évek száma sem csekély. 17 év után jutottak el odáig, hogy pályázati forrásból, 47 millió forintból részlegesen megújulhatott a műemlék templom. „Tizenkét éve küzdünk azért, hogy az épület istentiszteleti helynek alkalmas legyen” – nyilatkozta Tóth István, a gyülekezet lelkipásztora. A következő hatalmas lépés a freskók kibontása, helyreállítása lesz. Várjuk, és nemcsak ezt. Számos értékünk van többé-kevésbé hasonló helyzetben, remélhetőleg történnek érdemi döntések és melléjük szakértelem és anyagi forrás is rendeltetik!

Halmi Margó

Szemponatok a reformáció kortörténeti értelmezéséhez

A reformáció századában a nagy fölfedezések után vagyunk, gyarmatbirodalmak kiépítése folyik. Spanyolországba áradnak az újvilági kincsek és gyarmati javak, megalapozva egy olyan világbirodalom kiépítését, amelyben sohasem nyugszik le a nap. Az egyeduralom azonban megtörik Anglia ellenállásán, s a spanyol mellett az angol, holland, francia piac is fölvirágzik, a német és a keleti viszont háttérbe szorul. A század végén a spanyol kultúra még teljében, de a hatalom hanyatlóban van. A nyugati polgárosodás belső társadalmi feszültségeit parasztmozgalmak és kiélezett felekezeti ellentétek is mutatják. A protestantizmus hódítását csak több évtizedes háborúval tudják visszavetni, de ez már az ellenreformáció időszakába nyúlik át.

Magyarországon véget ér az utolsó, nagy nemzeti király – I. Mátyás – uralkodása és ezzel az a hatalmi virágkor is, amelyben a Magyar Királyság Európa jelentős tényezője lehetett. A társadalmat belső mozgalmak, parasztlázadások gyöngítik, szemben áll egymással a nemzetközi nagypolitikát megtestesítő főnemesség és a nemzeti érdeket képviselő köz-

nemesség. Folyik a küzdelem azért, hogy magyar vagy idegen királyé legyen a főhatalom. A Habsburg trónigény 15 éves háborúval tör a hatalomra, az ország függetlenségét pedig a nyugatot célzó, török nyomulás fenyegeti, előkészítve egy 150 éves hódoltságot, s az ország és a nemzet három részre szakadását.

VALLÁSSÓSSÁG

Mai szekularizált világunkban már elképzelhetetlen, hogy a XVI. században még nincs az életnek olyan területe, amely az isteni tekintélyre hivatkozó egyház igazolása nélkül bármilyen tevékenységet megengedne. A vallásosság mellett a magánéletnek, közéletnek, hivatásnak, a munka világának, tudománynak, művészetnek, szórakozásnak egyaránt megvolt a legfőbb szabályozást jelentő, teológiai igazolása. S ha nem is mindig tökéletesen, de működött ez a modell, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy bárki, bármilyen téren belefogott valamibe az egyház jóváhagyása nélkül vagy egyenesen a rosszállása ellenére, akkor nemcsak annak tette ki magát, hogy megbotránkoztak benne, súlyos támadások, bírálatok érték, de ki is közösihették vagy – eretnekként – akár kivégezhették. Az egyház közvetítette a nyilvánosság felé azt, hogy valami Istennek tetsző-e vagy nem tetsző, akaratára szerint való-e vagy sem, s az előző esetben támogathatták, az utóbbiban határozottan fölléptek vele szemben.

A kulturális, társadalmi, gazdasági területeken funkcionáló társadalmi élet valamennyi megnyilvánulásához – vállalkozáshoz, gondolathoz, javaslatához, döntéshez – szükség volt a teológiai igazolásra, mivel ennek hiányában az ördögtől valónak nyilváníthatták és számíthatott a legrosszabbra is. A társadalom minden osztályának és rétegének ehhez kellett igazodnia, bár a felsőbb rétegeknek nyilván könnyebb volt egyházi áldást szerezni, míg a legalsóknak gyakorlatilag ez legtöbbször lehetetlennek bizonyult.

A humanista tudomány, a reneszánsz művészet nem vallás-, vagy egyházellenes lázadás próbálkozásai még, hiszen a legnagyobb megrendelőjük, kenyéradójuk az egyház, hanem a vallásosság magasabb szintű gyakorlásához segítő irányzatok. A művészet elsősorban az istentisztelet kiteljesedésében, a keresztyén hit megélésében segít, a tudomány pedig a teológiai munka legfontosabb eszközeit teremti meg.

A hitviták kora az a kor, amelyben minden fölvetett kérdés kizárólag vallási alapon, teológiai köntösben szalonképes. Amikor tehát azt látjuk, hogy hatalmas társadalmi, politikai, akár katonai erők feszülnek egymásnak, látszólag igen elvont, filozófikusnak tűnő, elméleti kérdések miatt, akkor mögöttük nem pusztán felekezeti, teológiai problémákat láthatunk, hanem megtalálhatjuk a társadalom vallásos frazeológiával fölvezetett, valamely életfunkcióját, amiről időszerűen dönteni kell. Ezért látjuk a hitviták lezárását követően legtöbbször mindjárt az új társadalmi formációk bevezetését, rendszerint a haladó, polgári berendezkedés irányában. És ezért kötelező többek között a korszak valamennyi világi, közéleti emberének – fejedelmektől, uralkodóktól kezdve a legkisebb közéleti döntéshozókig – kiemelkedő teológiai műveltséggel bírni és a javaslataikat az akkori igényeknek megfelelően, a színvonalas teológiai gondolkodás nyelvén megfogalmazni. A legalsó néprétegekben – a jobbágyság, parasztság körében – amikor megmozdulásra kerül sor, az mindig Isten ügyére hivatkozással, vagy valamely „szent ember”, parasztproféta, szektavezér követésével történik, aki a felkelés vallási ideológiáját fogalmazza és hirdeti meg.

Amint a világiak egyre szélesebb körben sajátították el és használták a teológiai műveltséget, lassan megdőlt az egyháznak az a privilégiuma, amely szerint egyedül ítélni meg azt, hogy mi az Istennek tetsző és mi nem, vagy mi az Isten akaratára és mi nem az. Hiszen ezeknek a kérdéseknek részben a világiak is szakértői lettek, s bírálhatták az egyház dön-

tését éppen Isten írott kijelentése – a *Biblia* – vagy a tanulmányozott hittételek alapján. Amikor partnerként szólhattak hozzá az egyház által kinyilatkoztatott teológiai, erkölcsi minősítésekhez, akkor a középkori viszonyok végleg elmozdultak: hivatalosan még igen, de a gyakorlatban már nem egyedül az egyház volt az isteni igazság egyetlen kinyilatkoztatója, ez a privilégiuma megszűnt, számítnia kellett kritikára, cáfolatra, akár ellenállásra és el kellett tekintenie az addig az eretnekekkel szemben – gyakran a népirtásig – alkalmazott eszközöktől. Ezt a folyamatot csak fölerősítette az a társadalmi tapasztalás, amely az egyházban jórészt nem láthatott mást, mint egyetlen – a világiakhoz hasonló – korrupt hatalmi intézményt, amely gyakran visszaélt a hivatásával.

ELŐZMÉNYEK

A közhelyről, amely szerint a reformáció azzal kezdődik, hogy Luther Márton 1517-ben kiszögezi a wittenbergi vártemplom kapujára az egyház megújítását célzó 95 pontját, már az általános iskolában tanulnak a hittanos gyermekek. Ha azonban történetileg közelítünk ehhez az eseményhez, megállapíthatjuk, hogy az akkor forrongó Európában valóságos pamfletháború dúlt már 1517 előtt, de azután is, ami azt jelentette, hogy – hála a nyomda, a kéziszajtó alkalmazásának – tucatjával szögeztek ki hasonló követeléseket korábban és később is, szinte minden nyugati országban. Következésképpen Luther Mártonnak ez a cselekedete nem minősíthető a maga nemében sem egyedi, sem első cselekedetnek, s az, hogy egy megújulási folyamat kezdőpontjává vált, nem annyira a történelmi tényeknek, mint inkább a cenzúrát meghúzni kívánó történészek megállapodásának köszönhető.

Ha pl. a reformáció kezdetéről Közép-Európában, Csehországban kérdezősködünk, akkor tőlük azt a választ kapjuk, hogy az egy évszázaddal korábban indult és Husz Jánosra (1369–1415), a huszita, nemzeti egyház megteremtőjére és első mártírjára hivatkoznak. A lelki-szellemi-erkölcsi erjedés tehát az előreformátorok világában kezdődött, meglehetősen korán.

A VI–IX. században a *paulikánusok* a Bizánci Császárság több városában a hatalmat is átveszik. Tagadják az ereklyék és a szentek tiszteletét, elvetik az egyházi szertartásokat és az államot is a gonosztól valónak tartják.

Azért fontos őket említenünk, mert erősen hatnak a Balkánon a bolgárok között a X. századtól népi vallásos mozgalom tagjaiként fellépő *bogumilokra*, akik a dualista, neognosztikus valláspolitikai nézeteiket Boszniában államvallássá teszik egy időre. Tanaik Horvátországon át terjednek a Délvidéken, de eljutnak a Németalföldre, Franciaországba, Itáliába is.

Észak-Itáliában a *patarénusok* polgárháborúba torkolló mozgalma a pénzen árusított egyházi méltóságok miatt lázad az 1060-as években. Nem gyónnak olyan papnak, aki maga is bűnben él, elkergetik az általuk alkalmatlannak tartott lelkészeket, támogatják az egyház megújítását.

Vald Péter (†1197) az egyházi intenció ellenére lefordíttatja anyanyelvére a *Szentírást* és annak olvasása nyomán hirdeti, hogy a keresztyénségnek vissza kellene térni az őskeresztyén egyszerűséghez. 1184-ben a pápa kiátkozza, ettől fogva üldözik, felekezete – a *valdensék* – azonban napjainkig fennmarad.

Nem járnak ilyen szerencsével a *kathárosok*, másképpen *albigensek*, akik a korábbi előreformátori irányzatoktól ihletetten magukat megtisztultaknak nyilvánítják. Az északonál kulturáltabb Dél-Franciaországban (Languedoc, Toulouse, Albi) 1012-től tevékenykednek. Elvetik a házasságot, szüzességi fogadalmat tesznek, böjtölnek, hirdetik az emberek egyenjogúságát, mindannyian munkát vállalnak (a nemesek is), nem káromkodnak, hisznek a szentlélek-kereszttségben, bűnök eltörlésében, radikálisan bírálják a hivatalos papságot és

új – a hivatalossal egyenrangú – egyházat szerveznek. A pápaság 1147-től küzd ellenük, 1208-tól keresztes hadjáratot hirdetve. 1229-ig az inkvizíció a tömeges kiirtásukkal az ottani régiók fejlődését századokra visszavetve szétveri őket, de földalatti mozgalomként tovább élnek.

Angliában Wickliff János (1320–1384) nézetei egy parasztfelkelés kirobbanásához is vezetnek: tiltakozik az ellen, hogy hazája pápai hűbértartó legyen; tanítja, hogy az egyháznak nem a pápához, hanem Isten írott kijelentéséhez, a *Szentírás*hoz kell alkalmazkodnia; az egyházközséget szabad, autonóm testületnek tekinti; követeli az egyház által tiltott nemzeti nyelvű *Szentírást* és istentiszteletet; hirdeti az egyetemes papságot; az öskeresztyén egyszerűséghez történő visszatérést; s hogy a korrupt egyház javait elveheti a világi hatalom. Mindez elég volt arra, hogy kiátkozzák, erre azonban csupán a halála után – 1414-ben került sor.

Viszont Husz János és Prágai Jeromos az oxfordi kapcsolataik révén Prágában is terjesztői lesznek ezeknek az eszméknek. Lázadnak az egyház ellen, amikor a pápa keresztes hadjáratot hirdet a nápolyi király ellen: keresztyéneket küldve keresztyének ellen. Két szín alatt osztják az úrvacsorát, a kelyhet tehát a laikusok is kezükbe kapják. A cseh egyházfő kiátkozását követően a pápához fellebbeznek, azonban eretnekség vádjával mindkettőjüket kivégzik. Egyházuk azonban – a *huszita* egyház – hazájukban a legjelentősebb társadalmi és politikai erő marad, amelyet a császárnak 12 éves hadakozással sem sikerül megtörnie. Csupán az ellenreformáció számúzi őket később a legembertelenebb eszközökkel szülőföldjükéről.

EGYIDEJŰSÉG

A reformáció elterjedését a Magyar Királyságban kétségtelenül előkészítették az előreformatori mozgalmak. A magyar királyi hatalom pápai biztatásra részt vett a bogumil eretnekség terjedésének megfékezésében. Az akkori hazai társadalom tudhatott erről, ha máshonnan nem, onnan: kihirdették elrettentő példaként, hogy miért büntetik az ilyen nézeteket vallókat, valamint rendeleteket hoztak a magyarországi bogumilok és husziták ellen.

A XV. század kezdetétől tehát a huszitizmusnak nemcsak a híre jutott el hazánkig, hanem tartós jelenlétre rendezkedett be Erdélyben, Nyugat-Magyarországon és Délvidéken, ahol 1436-ban véres leszámolás szüntette meg közösségeiket. 1420-tól azonban sokkal humánusabb ideig uralták folyamatosan a Felvidéket, ahol a rabló seregeiket I. Mátyás királyunk leverte (1458), egy részük azonban a magyar haderő zsoldjában tevékenykedett tovább. Ez az évszázados jelenlét a magyar földön bizonyára nem múlt el nyomtalanul annak a fogadókésztségnek a formálódásában, amely a reformatori gondolatvilág felé irányult. Az előreformatori eszmevilág a maga szövevényes sokszínűségével, nemegyszer szélsőségeivel, zsákutcáival, mégis egyértelműen jelezte a hitújításnak a lényegét és azt a fő irányát, amely azután letisztult a XVI. századi nagy reformátorok munkásságában jelent meg.

I. Mátyás királyi udvara a reneszánsz egyik legjelentősebb európai központja volt. A reneszánsz pedig ekkor már a megújuló vallásosság szolgálatában állt. A humanista tudósok pedig abban erősítették az reformatori irányzatokat, hogy az egyházi tekintély helyett maguk is az eredeti forrásokhoz történő odafordulást szorgalmazták, ahogy az egyházújítók az ősgyülekezeti modellhez, a *Szentírás* kijelentéséhez történő visszatérést. A korabeli kiművelt emberfők világképének társadalmi hatása alig volt, az akkori értelmiség nézetei leginkább a döntéshozó főnemesek, egyházi tekintélyek befolyásolásában nyilvánulhattak meg. Hasonlóképpen szűk környezetükben terjeszthették az új eszméket a külföldi egye-

temjárásból hazatérő diákok vagy a magyar földre érkező tanárok, a külföldön szolgálatot teljesítő katonák, az országhatárokon átjáró kereskedők.

Ahogy az angoloknál Wickliff eszméi, az előreformatori gondolatok adtak „teológiai” igazolást az erdélyi és magyarországi parasztmegmozdulásoknak (1514). Ebben közvetítő szerepet játszott a ferenceseknek az az ágazata, amely nem a hivatalos egyházat képviselte, hanem – a szegény néppel együtt élve – annak követeléseit megértette, s a reformeszméket részben elfogadta és közvetítette. Közöttük többen váltak később a reformáció hazai élharcosaivá.

Bizonyára nem alaptalanul nyilvánítják ki sorra 1521-től, elsősorban a felvidéki városok a protestáns voltukat és nem véletlenül hirdeti ki az egyház a Luthert elítélő bullát. A törvényhozás az 1520-as évek első felében egyre szigorúbb büntetéssel – 1524-ben már fej- és jószágvesztéssel – fenyegeti a lutheránus eretnekeket, aminek tucatnyian mártírjaivá lesznek. Ha Luther fellépésétől számított volna a reformáció hazai terjedése, ezeket a gyors eredményeket nem remélhetnénk. Mint ahogy azt sem, hogy egyes prédikátorok, politikusok, főemberek – ideértve Mária királynét is – kezdetől pártfogói a hitújításnak.

Az eszmei erjedés előrehaladott voltát mutathatja az is, hogy a lutheri irányzat a Magyar Királyságban élő németek (szászok) felekezete marad, s az éretten választó magyarság a jobban reá szabott, radikálisabb svájci irányzat kálvinizmusát tekinti magáénak és alakítja saját képére.

ÖRÖKSÉG

Nemzeti nagylétünk temetésének kora vereségekkel, viszályokkal, árulásokkal, s váltakozó győzelmekkel terhes. Megérthetjük, hogy az értékkeremtés általában nem ilyen feltételek között jellemző. Mégis a reformáció századának köszönhetjük az első magyar nyelvű nyomtatványt és magyarul kinyomtatott irodalmi munkát, a magyar *Újszövetséget* és a teljes *Bibliát*, az első magyar világkrónikát, nyelvtant, pedagógiai művet, matematikát, fűvészkönyvet, s a hitújítás felburjánzó teológiai irodalmát.

A királyi Magyarország, a török hódoltság és az Erdélyi Fejedelemség magyarságát politikailag elszakíthatta egymástól a történelem, de lelkileg-erkölcsileg-szellemileg egybekapcsolta a hitújításban születő „magyar vallás”, a nemzetre szabott egyház. Nagyrészt ennek a közös hitnek, lelki, kegyességi megelevenedésnek lehetünk hálásak azért, hogy azután megindul a nemzeti nyelv művelése, lendületet kap az irodalmi művelődés és szélesedő teret kap a népoktatás, szilárd erkölcsi alapokon terjed egyfajta puritán életforma, az először Istennek elszámoló hivatásgyakorlás és megjelenik a közéletnek, s a haladásnak elkötelezett, az Isten dicsőségére újító, kezdeményező, vállalkozó embertípus.

Sok egyéb mellett büszkék lehetünk az utolérhetetlen reneszánsz költőnk – Balassi Bálint – lírájára, az Európában elsőként kimondott vallásszabadságra (1568), az ősi magyar történelmi alkotmány írásba foglalására (Werbőczy: *Tripartitum*, 1514) éppúgy, mint fejedelmeink, papjaink, tudósaink könyvtáira, s arra az épített örökségre, amely máig megmaradt abból, amit a hitújítás kora hagyott ránk.

A történelmi Magyarország északkeleti részén – Kelet-Felvidéken – nem annyira a nevéknél jelölt településhez, mint inkább az egész régióhoz vagy országos szolgálatukhoz kapcsolódva emlékezhetünk tudós reformátorainkra, mint többek között: Batizi András (Tokaj), Benczédi Székely István (Szikszó), Dévai Bíró Mátyás (Kassa), Gálszécsi István (Abaujszántó), Kálmáncsehi Sánta Márton (Sátoraljaújhely), Károlyi Gáspár (Gönc), Komjáthy Benedek (Nyalábvár – Kárpátalja), Kopácsi István (Sárospatak), Radán Balázs (Beregszász), Siklósi Mihály (Sátoraljaújhely), Stoeckel Lénárd (Bártfa), Szántai István (Kassa),

Szkárosi Horváth András (Tállya), Sztárai Mihály (Sárospatak), Thúri Farkas Pál (Abaújszántó).

Nem munkálkodhattak volna, ha nem találnak védelmezőt és támogatót a reformáció mellé álló fő- és köznemesi, birtokos családoknál, mint pl. az akkori Báthori, Bocskai, Dobó, Homonnai Drugeth, Jaksits, Mágócsy, Perényi, Rákóczi, Telegdi nemzetségek.

Sem a hősorkorszak hazai reformátorait és patrónusaikat nem ismerjük teljességgel, de az ismerteket sem eléggé. Adósai vagyunk azoknak az egykori honfitársainknak, akik egy rendkívül nehéz korszakban maradandó lelki-szellemi-erkölcsi értékekkel gazdagították nemzetünket.

Kiss Endre József

Miskolc és Borsod reformációja

A XVI. századi Magyarországon a 60-as és 70-es években már kibontakozott a reformáció, és a gyülekezetek már megújult hittel, liturgiával és egyházszerkezettel éltek tovább életüket. A mostani borsod-gömöri egyházmegyében is vannak gyülekezetek, amelyeknek pecsétjében ott van az 1560-as valamelyik évszám. Nem szakadtak el az egyháztól, a római katolikus egyháztól, hanem megújultak, a *Szentírásra* épült, öntudatos hittel prédikáltak, tanítottak, vallották meg hitüket. Vállalták a kontinuitást az ecclesia catholicával, az egyetemes egyházzal, és hálát adtak a megújulásért. Nem ők szakítottak a római, a „pápás” egyházzal, hanem őket zárták, sőt, átkozták ki onnan, mint Pál apostolt annak idején a zsinagógákból. A megújult gyülekezetekben tehát a *Szentírást* olvasva hitükben megújult korábbi plébánosok és szerzetesek szolgáltak tovább. Károlyi Gáspár neve mellett a reformált egyház papjaként is olykor ezt a titulust találjuk: plébános.

A Németországban elindult hit és egyház megújulásának a híre korán eljutott Magyarországra. Már a mohácsi összeomlás előtt vannak Budán a Habsburg Mária királyné környezetében olyanok, akik érdeklődéssel és nyitottan fogadták a lutheri tanokat. Kassán pedig 1522-től az a Heckel János volt a plébános, akit az első magyarországi reformátorok között tartunk nyilván.

Elsősorban hazánk északi megyéit érték el a lutheri tanok. A kereskedelmi útvonalak ezeken a megyéken haladtak át, ahol a lakosság nagyjából német nyelvű volt, és közvetlenül kapták és ismerték meg a hitújítás eszméit. Legelőször öt felvidéki szabad királyi város döntött a reformáció elfogadásáról: Kassa, Lőcse. Bártfa, Eperjes és Kisszeben, majd rövidesen hatodikként melléjük állt Késmárk is. A királyi városok közvetlenül a király fennhatósága alá tartoztak, függetlenül választhattak maguknak papot, a helyi földbirtokosok akarata vagy hozzájárulása nélkül. Ezekből a városokból terjedt tovább az Alföld felé a reformáció, tehát Borsod, Abaúj, Zemplén megyére. Akkor, a XVI. században ugyan fordított volt a sorrend, ami a megyék jelentőségét illette: Zemplén volt a legjelentősebb, utána következett Abaúj, majd Borsod, ill. Borsod-Gömör és Kishont vármegye. Miskolc pedig negyed-, ötödrangú város volt a régióban, jelentősebb volt nála a közelében fekvő Szikszó vagy Sajószentpéter.

Zemplénben, Abaújban, de még Borsod megye északi részén is hamarabb meggyökerezett a reformáció, mint Miskolcon. Miskolcon ugyanis nem volt olyan jelentőségű földbirtokos, mint az előbb említett helyeken. Zemplénben és Abaújban főleg a tekintélyes Peré-